

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΒΑΣΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

αγιολόγιο Βιβλίο που περιέχει τον βίο και το μαρτύριο των Αγίων.

Αίνοι 1. οι ψαλμικοί στίχοι (από τους Ψαλμούς (148, 149, 150) που ψάλλονται στο τέλος του Όρθρου ΣΥΝ. πασαπνοάριο 2. (συνεκδ.) οι ύμνοι (στιχηρά των Αίνων) που ψάλλονται ανάμεσα στους στίχους των παραπάνω ψαλμών.

Ακάθιστος Ύμνος Κοντάκιο προς τιμήν της Θεοτόκου που ψάλλεται τις πέντε πρώτες εβδομάδες της Τεσσαρακοστής και αποτελείται από 24 οίκους με αλφαβητική ακροστιχίδα. Προοίμιό του είναι το γνωστό «Τῆ ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ». ΣΥΝ. Χαιρετισμοί.

ακολουθία Ιερή τελετή που «ακολουθεί» ορισμένη τάξη και είναι λατρευτική εκδήλωση αυτοτελής και γίνεται στον Ναό (ή αλλού).

ακροστιχίδα (ή Ακροστίχιο ή Ακρόστιχο ή Παραστιχίδα). Ποιητικό παιχνίδι μάλλον παρά ποίημα, όπου τα αρχικά γράμματα των στίχων (ή των στροφών) σχηματίζουν μια λέξη ή φράση. Χρησιμεύει στην αναγνώριση της γνησιότητας ενός ποιήματος (επειδή δηλώνει το όνομα του ποιητή) και στην ακεραιότητα του ποιήματος (δύσκολα χάνεται κάποιος στίχος).

ανάγνωση 1. Η κατανόηση του περιεχομένου ενός γραπτού ή τυπωμένου κειμένου μέσω της αναγνώρισης της σημασίας των συμβόλων του γραπτού λόγου με τα οποία είναι διατυπωμένο, καθώς και η διάρκεια αυτής της διαδικασίας 2. η προφορική απόδοση γραπτού κειμένου.

αναγνώσματα 1. Περικοπή του Ευαγγελίου ή του Αποστόλου που διαβάζεται κατά τις ιερές ακολουθίες: εκ του κατά Ματθαίον αγίου Ευαγγελίου το Ανάγνωσμα. Πρόσχωμεν! (ας προσέξουμε, ας ακούσουμε) 2. κάθε περικοπή από τη Βίβλο που αναγιγνώσκεται στις ιερές ακολουθίες: Προφητείας Ησαΐου το Ανάγνωσμα. Πρόσχωμεν!

αναγνώστης 1. Ο μη Κληρικός που διαβάζει την περικοπή από τον Απόστολο 2. Κατώτερο εκκλησιαστικό αξίωμα Κληρικού ή Λαϊκού που διαβάζει κείμενα της Γραφής κατά την τέλεση μιας Ακολουθίας.

Αναφορά (αγία) το τμήμα της Θείας Λειτουργίας όπου τελείται η αναίμακτος θυσία και αρχίζει με τα λόγια «Πρόσχωμεν, τὴν Ἁγίαν Ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν...».

αντίφωνα οι στίχοι που ψάλλονται από τους δύο χορούς των ιεροψαλτών κατ' ανταπόκριση, κυρ. στη Θεία Λειτουργία πριν από την Είσοδο του Ευαγγελίου.

απήχημα (στη βυζαντινή μουσική) Σύντομη μελωδική γραμμή, η οποία προαναγγέλλει τον μουσικό τρόπο (ήχο) του μέλους που αμέσως ακολουθεί· ψάλλεται πάνω σε στερεότυπες, για κάθε ήχο, λέξεις (ναι, άγια, νενανώ, λέγετο κ.λπ.).

απόλυση η ευχή με την οποία γίνεται η περάτωση της Θείας Λειτουργίας ή άλλης ακολουθίας.

απολυτικό το σύντομο εκκλησιαστικό τροπάριο, που ψάλλεται προς τιμήν αγίου ή εκκλησιαστικής εορτής.

απόστιχο καθένας από τους (συνήθ. τρεις) σύντομους ύμνους που ψάλλονται στο τέλος του Εσπερινού ή του Όρθρου.

απόστολος 1. Περικοπή από τις Επιστολές ή τις Πράξεις των Αποστόλων, που κατά παράδοση απαγγέλλονται εμμελώς κατά τη Λειτουργία ή οποιαδήποτε Ακολουθία 2. Το λειτουργικό βιβλίο που περιέχει αυτές τις περικοπές.

αυτόμελο ύμνος που ο μουσικός του τρόπος (μέτρο/μέλος) χρησιμοποιείται ως πρότυπο για άλλους ύμνους (τα προσόμοια).

δίπτυχα 1. Βιβλίο ή χαρτόνι διπλωμένο στα δύο, όπου αναγράφονται τα ονόματα ζώντων και κεκοιμημένων, που μνημονεύει ο ιερέας στην προσκομιδή 2. μικρή εικόνα αποτελούμενη από δύο ξύλινες πλάκες που ενώνονται σχηματίζοντας γωνία, απεικονίζουν δε θρησκευτικά εκκλησιαστικά θέματα 3. Έκδοση στην οποία αναφέρονται τα διοικητικά στοιχεία όλων των Ορθοδόξων Εκκλησιών ανά τον κόσμο. Στο πρώτο τμήμα υπάρχει το Τυπικό που ακολουθείται στις λειτουργίες που τελούνται στη διάρκεια του εκκλησιαστικού έτους.

δομέστικος Ο κυριότερος βοηθός ή και αντικαταστάτης του πρωτοψάλτη ή του λαμπαδάρου.

δοξαστικό ιδιόμελο που ψάλλεται με επισημότητα μετά το «Δόξα Πατρί και Υιώ...», συνήθ. στο τέλος ομάδας ύμνων (Στιχηρών ή Αποστίχων).

ειρμολογικό μέλος (στη βυζαντινή μουσική) είδος μέλους στο οποίο κάθε συλλαβή του κειμένου αντιστοιχεί κατά κανόνα σε έναν φθόγγο της μελωδίας.

ειρμός ο πρώτος ύμνος κάθε ωδής ενός Κανόνα, σύμφωνα με τη μελωδία του οποίου ψάλλονται και οι υπόλοιποι (τα τροπάρια).

εκφώνηση Απαγγελία με δυνατή φωνή του τέλους των Ευχών, που μέχρι τώρα ο Ιερέας έλεγε χαμηλόφωνα ή μυστικά.

εξαποστειλάριο ύμνος που ψάλλεται αμέσως πριν από τους Αίνους στον Όρθρο (από την αρχική λέξη «έξαπόστειλον» ορισμένων τέτοιων ύμνων).

εξάψαλμος Οι έξι Ψαλμοί (Γ΄, ΑΖ΄, ΞΒ΄, ΠΖ΄, ΡΒ΄ και ΡΜΒ΄) που απαγγέλλονται στον Όρθρο πάντοτε, εκτός από τη Διακαινήσιμο Εβδομάδα και την Απόδοση του Πάσχα.

εσπερινός Ακολουθία που τελείται την εσπέρα, παραμονή μιας θείας Λειτουργίας και που αναφέρεται στην Εορτή της επόμενης ημέρας. Αρχίζει στις ώρες 16.00 έως 19.00 (ανάλογα με τις ημέρες του έτους και με τις Μητροπόλεις). Τη Μεγάλη Πέμπτη αρχίζει στις 8.00 (το πρωί), όπως και τη Μεγ. Παρασκευή και το Μεγ. Σάββατο. Πριν από τον Εσπερινό τελείται η Ακολουθία της Θ΄ Ώρας και μετά τον Εσπερινό ακολουθεί το Μικρό ή Μεγάλο Απόδειπνο.

εσπέριο καθένας από τους ύμνους που ψάλλονται στον Εσπερινό πριν την επιλύχιο ευχαριστία (Φῶς ἱλαρόν).

Ευαγγέλιο (α) το λειτουργικό βιβλίο, που περιλαμβάνει τις περικοπές από τα τέσσερα Ευαγγέλια που αναγιγνώσκονται στις ιερές ακολουθίες καθόλη τη διάρκεια του έτους (β) (ειδικότ.) κάθε περικοπή του παραπάνω βιβλίου που αναγιγνώσκεται σε Ιερά Ακολουθία.

ήχος Μελωδικό σύνολο που κινείται σε καθορισμένο μορφολογικό πλαίσιο. Βλ. Παρακλητική/Οκτώηχος.

θεοτοκίο ύμνος αφιερωμένος στη Θεοτόκο του οποίου προηγείται το «Καὶ νῦν καὶ ἀεί» (και αποτελεί απάντηση σε άλλον ύμνο του οποίου προηγείται το «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι»).

ιδιόμελο ύμνος με δικό του μέτρο και μέλος (κατ' αντίθεση προς το προσόμοιο που ακολουθεί το πρότυπο άλλου ύμνου).

ιεροπραξία Η τέλεση θρησκευτικής τελετής (λ.χ. Θείας Λειτουργίας, γάμου κ.λπ.) ΣΥΝ. τελετουργία, ιερουργία.

κάθισμα καθένας από τους σύντομους ύμνους που ψάλλονται στην αρχή του όρθρου (στο τέλος ενός «Καθίσματος» του Ψαλτηρίου).

κανόνας 1. Το σύνολο των βιβλίων της Π.Δ. και της Κ.Δ. που αναγνωρίστηκαν από την Εκκλησία ως θεόπνευστα, γνήσια (κανονικά ή πρωτοκανονικά βιβλία) 2. το υμνογραφικό είδος που αντικατέστησε το κοντάκιο και αποτελείται από 9 συνήθως ομάδες ύμνων (τροπαρίων), τις ωδές 3. Μεγάλος Κανόνας (κ. Μέγας Κανών) ο μεγαλύτερος σε μέγεθος κανόνας, ποίημα του αγίου Ανδρέα Κρήτης, που ψάλλεται την Μ. Τεσσαρακοστή και εκφράζει συναισθήματα μετάνοιας και κατάνυξης 4. (στα μοναστήρια) η καθορισμένη προσευχή του μοναχού στο κελλί του, αλλά και το επιτίμιο που ορίζεται σε παρεκτρεπόμενο μοναχό.

καταβασία Ο Ειρμός που ψάλλεται στο τέλος κάθε Ωδής και από τους δυο Χορούς των Ψαλτών, οι οποίοι κατεβαίνουν από τα Στασίδια τους και ενώνονται σε έναν (Αυτή η συνήθεια παρέμεινε μόνο στα Εισόδια της Θεοτόκου).

κατάληξη Σημείο Μουσικής που δηλώνει τη λήξη της Μελωδίας.

κοινωνικό σύντομος ύμνος (συνήθ. ψαλμικός στίχος, π.χ. «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν), που ψάλλεται αργά πριν από ή και κατά τη διάρκεια της Θείας Κοινωνίας.

κοντάκιο Ύμνος προς τιμήν του εορτάζοντος Αγίου που αναπτύσσει τη σημασία της Εορτής του. [Το Ειλητάριο, όπου ήταν γραμμένος ο ύμνος, τυλιγόταν σε έναν κοντό (=κομμάτι ξύλου, κοντάρι)]. Αποτελείται από μια Στροφή, ένα Τροπάριο. Στην αρχή (Ε' - Ζ' αι.) είχε πολλές Στροφές, που κατέληγαν όλες στο ίδιο Εφύμνιο, το οποίο είχε έναν ή δύο στίχους. Αργότερα ψάλλονταν μόνον η πρώτη Στροφή και ο Οίκος. Τελικά αντικαταστάθηκε από τον Κανόνα.

Κυριακή προσευχή η προσευχή που παρέδωσε ο Χριστός στην «Επί του Όρους ομιλία» και αρχίζει με τις λέξεις «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (στη Θεία Λειτουργία απαγγέλλεται από τους ψάλτες ή και το εκκλησίασμα πριν τη Θεία Κοινωνία).

λιτή σύντομη ακολουθία που ψάλλεται (συνήθ. στα μοναστήρια, αλλά και στους ενοριακούς ναούς κατά τις πανηγύρεις) και είναι ενσωματωμένη στον Εσπερινό (μετά την επιλύχνιο ευχαριστία).

μεσονυκτικό Ακολουθία που τελείται τα μεσάνυχτα (ή τα ξημερώματα) και προηγείται από τον Όρθρο. Τελείται είτε υπάρχει Λειτουργία εκείνη την ημέρα είτε όχι. Είναι ώρα προσευχής, που προστέθηκε στις αρχικές Ώρες (βλ. Ώρα), σαν απαρχή των καθημερινών προσευχών. Τελείται κυρίως στα Μοναστήρια. Υπάρχουν τρία Μεσονυκτικά με μικρή διαφορά στην Ακολουθία τους: Το Καθημερινό, του Σαββάτου και της Κυριακής.

μετάφραση Η διαδικασία της μεταφοράς και απόδοσης ενός κειμένου (προφορικού ή γραπτού) σε γλώσσα ή μορφή γλώσσας διαφορετική από αυτή της παραγωγής του (μετάφραση των Ο΄, δηλ. των Εβδομήκοντα) (Π.Δ.).

μουσική (βυζαντινή / ευρωπαϊκή) 1. Η οργάνωση του ήχου σε μορφές, στις οποίες ο άνθρωπος αναγνωρίζει ή αποδίδει μια ιδιαίτερη αξία ή σημασία, μερικώς ή εξ ολοκλήρου ανεξάρτητη από την αξία ή τη σημασία των συνθετικών τους ήχων («μουσικές μορφές»)- μουσικός είναι ο ήχος που χρησιμοποιείται σε μουσικές μορφές· κατά κύριο λόγο, η μουσική αξία έχει συνδεθεί με το ευχάριστο άκουσμα, τη μελωδία, την αρμονία, τον ρυθμό κ.λπ. 2. η γραπτή σημειογραφία των μουσικών συνθέσεων (η σημειογραφία της βυζαντινής μουσικής, το πεντάγραμμο κ.λπ.).

όρθρος Ιερά Ακολουθία που τελείται τα ξημερώματα της ημέρας, όταν υπάρχει θεία Λειτουργία ή και όταν δεν υπάρχει. Πριν από τον Όρθρο τελείται η Προοιμιακή Προσευχή στο σπίτι και στον Ναό το Μεσονυκτικό ή η Λιτή. Μετά τον Όρθρο ακολουθεί η Λειτουργία. Αν δεν υπάρχει Λειτουργία, ακολουθεί η Α΄, Γ΄ και ΣΤ΄ Ώρες με τους Μακαρισμούς και τα Αναγνώσματα του Αποστόλου και του Ευαγγελίου. Η Ακολουθία του Όρθρου αρχίζει μεταξύ 5.00 και 9.00 (ανάλογα με τις ημέρες του έτους και τις Μητροπόλεις). Είναι ώρα προσευχής που προστέθηκε στις αρχικές Ώρες. Όταν συνάπτεται με τον Μέγα Εσπερινό, αποτελεί την Αγρυπνία.

Παράκληση (κ. Παρακλητικός κανόνας) καθένας από τους δύο παρακλητικούς κανόνες προς τιμήν της Θεοτόκου (Μικρός και Μεγάλος) που ψάλλεται στην εκκλησία κατά τη διάρκεια του Δεκαπενταυγούστου (αλλά και αναγινώσκεται ως προσευχή των πιστών).

Παρακλητική / Οκτώηχος 1. Το λειτουργικό βιβλίο της Ορθόδοξης Εκκλησίας με κανόνες και τροπάρια όλων των ημερών της εβδομάδας και στους οκτώ ήχους της βυζαντινής μουσικής ΣΥΝ. Μεγάλη Οκτώηχος 2. παρακλητικός κανόνας είδος: ακολουθίας με ικετευτικό χαρακτήρα, κυρίως προς τιμήν της Θεοτόκου: μικρός / μεγάλος κανόνας.

Πεντηκοστάριο Λειτουργικό βιβλίο με Τροπάρια και Κανόνες για τον Εσπερινό και τον Όρθρο των κινητών Εορτών από το Πάσχα μέχρι την Κυριακή των Αγίων Πάντων (Κυριακή επόμενη της Πεντηκοστής).

Πιστεύω (με κεφ.) η επίσημη ομολογία πίστεως των Χριστιανών που αρχίζει με τη λέξη «Πιστεύω» και αποτελείται από 12 άρθρα που συντάχθηκαν κατά τις 2 πρώτες Οικουμενικές Συνόδους.

προκείμενο Βραχύς εκκλησιαστικός Ύμνος αποτελούμενος από έναν ψαλμικό στίχο ή από Ωδή, που ψάλλεται ή διαβάζεται στην αρχή κάποιου Αναγνώσματος.

προουμιακός Ο ψαλμός που διαβάζεται κατά την έναρξη της ακολουθίας του εσπερινού.

προσόμοιο κάθε ύμνος που ακολουθεί το μουσικο-ποιητικό μέτρο ενός προτύπου (του Αυτόμελου) σε αντιδιαστολή με το Ιδιόμελο που έχει δικό του μέτρο και μέλος.

προφητεία (ανάγνωσμα) περικοπή της Παλαιάς Διαθήκης (προερχόμενη από προφητικό βιβλίο) που διαβάζεται κατά τους εορταστικούς εσπερινούς μετά την Επιλύχνιο Ευχαριστία.

πρωτότυπο Το πρώτο που έγινε, βάσει του οποίου παράγονται άλλα όμοια ή ανάλογα. Σημειώνεται ότι δεν μπορεί να υπάρξει απόλυτη συμφωνία ανάμεσα στο πρωτότυπο και στη μετάφραση.

πρωτοψάλτης (ή Χοράρχης ή Χορολέκτης) (Λέγεται και Δομέστιχος των Ψαλτών). Βλ. Δομέστιχος. Ο επικεφαλής του δεξιού Χορού των Ψαλτών. Πρβλ. Λαμπαδάριος (ο αριστερός ψάλτης). Λέγεται και Άρχων Πρωτοψάλτης.

στιχηραρικό μέλος (στη βυζαντινή μουσική) είδος μέλους στο οποίο κάθε συλλαβή του κειμένου εκτείνεται σε δύο ή περισσότερους φθόγγους της μελωδίας.

στιχηρό εκκλησιαστικός ύμνος του Εσπερινού ή του Όρθρου του οποίου προηγείται ως εισαγωγή στίχος από ψαλμό.

συναξάριο Βιογραφία Αγίου ή Μάρτυρα [που έχει συναχθεί από πολλές πηγές] [Ισως λέγεται έτσι, και επειδή διαβαζόταν στη Σύναξη για τη μνήμη του Μάρτυρα].

Τιμιωτέρα ονομασία του Μεγαλυναρίου της Θεοτόκου που αρχίζει με τη φράση «Τὴν Τιμιωτέραν τῶν Χερουβεϊμ...»· ομάδα τέτοιων Μεγαλυναρίων (που επίσης έχει το άτυπο όνομα «Τιμιωτέρα») ψάλλεται στον Όρθρο πριν από την Καταβασία της Θ' Ωδής.

Τρισάγιος ύμνος ύμνος που επαναλαμβάνει τρεις φορές το «Άγιος» (Άγιος ὁ Θεός, Άγιος Ἰσχυρός, Άγιος Ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς) και έχει κεντρική θέση στη Θεία Λειτουργία (πριν τα αναγνώσματα).

Τριώδιο Η περίοδος των τριών εβδομάδων των Απόκρεω [επειδή τότε ψάλλεται το Τριώδιο] και της Τεσσαρακοστής έως το Μεγάλο Σάββατο. Γενικά κάθε τι που ψάλλεται στον Ναό. [Λέγεται έτσι, επειδή έχει ορισμένο τρόπο (ήχο) ψαλμωδίας].

τροπάριο 1. Μικρός Ύμνος που δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ψάλλεται σε διάφορες περιστάσεις 2. Η Στροφή του Κανόνα που ψάλλεται σύμφωνα με τον Ειρμό.

Τυπικό (δίπτυχα) (α) Λειτουργικό βιβλίο που περιλαμβάνει την τυπική διάταξη των ακολουθιών της Ορθόδοξης Εκκλησίας κατά τη διάρκεια του εκκλησιαστικού έτους (β) (συνεκδ.) η ίδια η τυπική διάταξη των ακολουθιών.

ύμνος Θρησκευτικό ποίημα. Συνήθως είναι το Κοντάκιο, που από τον 1^ο αιώνα χρησιμοποιεί τον γενικευτικό όρο «ύμνος».

υμνωδία Το να ψάλλει κανείς ύμνο, να απευθύνει ύμνο προς κάποιον. ΣΥΝ. ψαλμωδία.

Χαιρετισμοί ονομασία του Ακάθιστου Ύμνου (λέγεται έτσι λόγω της πολλαπλής επανάληψης των «Χαίρε» που απευθύνονται στη Θεοτόκο).

Χερουβικό ύμνος της Θείας Λειτουργίας που αρχίζει με τη φράση «Οἱ τὰ Χερουβεὶμ μουσικῶς εἰκονίζοντες...» και ψάλλεται σε πολύ αργό μέλος μετά τα αναγνώσματα· στο τέλος του γίνεται η μεταφορά εν πομπή των Τιμίων Δώρων προς την Αγία Τράπεζα.

χορός ψαλτών – χοράρχης – χορωδός Οι ψάλτες ή το σύνολο των πιστών, όταν ψάλλουν. **χοράρχης** (ο) {χοραρχών} πρόσωπο που διευθύνει εκκλησιαστική χορωδία. **χορωδός** (ο/η) το μέλος χορωδίας.

Ψαλμοί Βιβλίο της Π.Δ. που περιλαμβάνει 150 ψαλμούς, οι οποίοι αποδίδονται (κατά μεγάλο μέρος) στον Δαβίδ· θεωρείται το αντιπροσωπευτικότερο έργο της λυρικής θρησκευτικής ποίησης. ΣΥΝ. Ψαλτήρι(ο).

Ψαλμός Κείμενο από τους ψαλμούς του Δαβίδ.

ωδές Καθένα από τα εννέα άσματα της Ακολουθίας του Όρθρου, το περιεχόμενο των οποίων έχει ληφθεί από την Αγ. Γραφή και τα οποία περιλαμβάνονται στο Ψαλτήριο.

Ώρες (Ακολουθία) Οι τέσσερις τακτές ημερήσιες ακολουθίες που σήμερα ψάλλονται κυρίως στις μονές και αντιστοιχούν στις τέσσερις βασικές ώρες της ημέρας: Μεγάλες Ώρες (κατά την παραμονή των Θεοφανείων, των Χριστουγέννων και της Μ. Παρασκευής).

Βιβλιογραφία

Στύλιου Κ. Ευθυμίου (επισκόπου Αχελώου), *Μικρό Χριστιανικό Λεξικό*, έκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, 1982.

Μαλαβάκη Ν., *Βυζαντινολόγιο. Λεξικό εκκλησιαστικών και θρησκευτικών όρων*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1999.

Μπαμπινιώτη Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Δ' έκδ., Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 2012.

Σύνταξη Γλωσσαρίου:

Βασίλειος Μαλισιόβας

κλασικός φιλόλογος – θεολόγος – επιμελητής κειμένων

Γραφείο Εκδόσεων Αποστολικής Διακονίας